

Insights and attitudes of clerics and historians in contemporary Iranian historiography (After the Islamic Revolution of 1979)

Zienab Ahmadvand*

Reza Bigdelou**

Abstract

The Shia clergy as one of the most important political and intellectual currents in the political and cultural structure of Iran emerged in a specific way from the Safavid era. In the period after the Islamic Revolution of 1979, clerics were present in the form of an influential movement in all political, social and cultural fields. In addition, in theoretical areas, including in the field of historiography, they were also brought up as an active spectrum in the formation of the Islamic historiography current, the basis and intellectual basis of this current, an understanding of the teachings of Islam, the Shia religion and the Islamic government was formed.

The purpose of this research is to investigate the insight and attitude of Shia clerics in the formation and continuation of Islamic historiography after the Islamic revolution, especially that some clerics appeared as writers and researchers in the field of history after the victory of the revolution and began to compile and write books. They made history. The hypothesis of this research is that, influenced by the Islamic Revolution, a new range of clerical historians started compiling and producing historiographical

* Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University
(Corresponding Author), ahmadvand915@yahoo.com

** Professor adjoint de groupe social department of security and socil research, bigdelor@gmail.com

Date received: 2023/03/23, Date of acceptance: 2023/06/13

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

sources with the support of the government of the Islamic Republic in the form of official historiography.

The method and approach of this research is descriptive-analytical based on documentary and library sources. Also, the findings of this research show that compared to the vast volume of historiographical sources after the revolution in the country, the production and writing of historical works by clerics occupies an acceptable range and leads to the development and sometimes the form The flow of Islamic.

Keywords: clerics, Islamic movement, historiography, Islamic revolution, Shiism.

بینش و نگرش روحانیون مورخ در تاریخ‌نگاری معاصر ایرانی (بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش)

زینب احمدوند*

رضا بیگدلو**

چکیده

روحانیت تشیع به عنوان یکی مهم‌ترین اقشار و گروه‌های سیاسی و فکری در ساختار سیاسی و فرهنگی کشور ایران به شکل مشخص از دوران صفویه مطرح گردید. در دوره بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش، روحانیون در قالب یک جریان تأثیرگذار در تمامی عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی از جمله در عرصه تاریخ‌نگاری به عنوان یک طیف فعال در شکل‌گیری جریان تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی مطرح گردیدند و برخی از روحانیون بعد از پیروزی انقلاب به عنوان نگارندگان و محققان در عرصه تاریخ‌نگاری حضور یافتند و آثار متعددی را در این حوزه به نگارش درآوردند.

هدف این پژوهش بررسی دانش تاریخ‌نگاری روحانیون شیعه در شکل‌گیری و تداوم جریان تاریخ‌نگاری بعد از انقلاب اسلامی است و پرسش اصلی آن بدین شکل مطرح می‌شود که مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری روحانی-مورخان بعد از انقلاب اسلامی چیست؟ فرضیه پژوهش این است که متأثر از انقلاب اسلامی، طیفی جدیدی از مورخان روحانی با پشتوانه حاکمیت جمهوری اسلامی در قالب تاریخ‌نگاری رسمی، دست به تدوین و تولید متون تاریخ‌نگاران زدند.

* استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه (نویسنده مسئول)،
ahmadvand915@yahoo.com

** گروه اجتماعی، پژوهشکده امنیتی اجتماعی، پژوهشگاه علوم انتظامی و مطالعات اجتماعی، تهران، ایران،
bigdelor@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۳

روش و رویکرد این پژوهش به شکل توصیفی-تحلیلی با تکیه بر منابع اسنادی و کتابخانه‌ای است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد به نسبت حجم گسترده‌ای منابع تاریخی‌نگاری بعد از انقلاب در داخل کشور، تولید و نگارش آثار تاریخی از جانب روحانیون، گستره‌ی قابل قبولی را به خود اختصاص می‌دهد و خود منجر به توسعه و بعضاً شکل‌گیری جریان تاریخی‌نگاری اسلامی در این دوران شده است.

کلیدواژه‌ها: روحانیون، تاریخ‌نگاری، انقلاب اسلامی، تشیع.

۱. مقدمه

روحانیون از تأثیرگذارترین طیف‌ها و گروه‌های سیاسی و فرهنگی بودند که در جریان انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش. و رهبری آن حضور داشته و بعد از انقلاب اسلامی با حضور در عرصه‌های مدیریتی حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در حوزه علمی، تئوریک و قلمی نیز از گروه‌ها و افراد تأثیرگذار بودند. در این میان توجه برخی از روحانیون به دانش تاریخ و تاریخ‌نگاری بعد از انقلاب حائز اهمیت است و عرصه تاریخ‌نگاری شاهد شکل‌گیری نسلی از مورخان روحانی است که با نام روحانیون مورخ فعالیت می‌کنند و کتب و آثار زیادی در حوزه موضوعات تاریخ اسلام و به‌ویژه انقلاب اسلامی از خود برجای گذاشته‌اند. بنا به اقتضائات و نیازهای سیاسی، فرهنگی و ایدئولوژیک بعد از انقلاب، مورخان روحانی برخاسته از جریان اسلامی به تحلیل یا تفسیر ایدئولوژیک از تاریخ اسلام و تاریخ انقلاب اسلامی پرداختند، بدین معنی که انقلاب اسلامی را در تداوم راه انبیاء و ائمه (ع) می‌دانستند و تاریخ انقلاب را جلوه‌ای از تضاد حق و باطل برمی‌شمردند و مصادیقی هم برای آن ذکر می‌کردند در واقع این بینش و نگرش به تاریخ توسط روحانیون، بازتاب دهنده باورهای رایج جریان اسلامی و ارزش‌ها و معیارهای آن بود. ضرورت شناخت اسلام و تحلیل پیدایش و حرکت انقلاب اسلامی در امتداد تاریخ اسلام، پرداختن به تاریخ پهلوی و مقابله با روایت‌های تاریخی آن و افشاگری بنیان‌های سست تاریخ‌نگاری کمونیستی از محورهای اساسی تاریخ‌نگاری روحانیون بعد از انقلاب بود.

بینش و ارزش‌های پذیرفته‌شده در تاریخ‌نگاری و نیز اندیشه‌ی تاریخ‌نگارانه‌ی روحانیون مورخ تا حد فراوانی تحت تأثیر نگاه و رویکرد تاریخی امام خمینی (ره) قرار داشته است که در دوران بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش، نسلی از روحانیون تاریخ‌نگار کسانی مانند حمید روحانی، علی دوانی، روح‌الله حسینیان، عمید زنجانی و دیگران به شکل کیفی و کمی دست به

پیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا بیگدلو) ۵

نگارش کتب و آثار تاریخی با موضوعاتی چون تاریخ انقلاب اسلامی، تاریخ اسلام و تشیع زدند و به یکی از جریان‌های تاریخ‌نگاری در داخل کشور به شکل رسمی مبدل شدند. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با بررسی منابع تاریخ‌نگارانه روحانیون مورخ به دنبال پاسخ به این پرسش است که مهم‌ترین ویژگی‌های تاریخ‌نگاری روحانی-مورخان بعد از انقلاب اسلامی چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

با جستجوهای انجام شده تا تاریخ ۲۰ بهمن ماه ۱۴۰۱ ش در ارتباط با این موضوع، تاکنون تحقیق کامل و مستقلی صورت نگرفته است و بدین جهت این موضوع شایسته بررسی و پژوهش می‌باشد. با این وجود در برخی آثار به شرح ذیل اشاراتی به جریان تاریخ‌نگاری بعد از انقلاب شده ولیکن در مورد مورخان روحانی مطلبی بیان نگردیده است.

توکلی، یعقوب (۱۳۸۷): سبک‌شناسی تاریخ‌نگاری معاصر ایران؛ نویسنده این اثر با تأکید بر تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی به سبک‌شناسی و روش‌شناسی در تاریخ معاصر می‌پردازد و در بخشی از پژوهش خود با عنوان جریان‌ها و مراکز تاریخ‌نگاری معاصر به معرفی برخی از جریان‌های تاریخ‌نگاری سه دهه پس از پیروزی انقلاب اسلامی می‌پردازد. رویکرد کلی این کتاب معرفی سبک‌های نگارش کتب تاریخی و معرفی مراکز و مؤسسات پژوهش در تاریخ‌نگاری ایرانی به شکل مختصر و گزیده است. اثر دیگر این نویسنده با عنوان کنکاشی در تاریخ‌نگاری معاصر (۱۳۸۸): در واقع تا حدی تکرار مطالب کتاب سبک‌شناسی وی می‌باشد.

شکوری، ابوالفضل (۱۳۷۱): نویسنده در اثر خود، به نام «جریان‌شناسی تاریخ‌نگاری‌ها در ایران معاصر» تاریخ‌نگاری معاصر ایران را به جریان‌های تاریخ‌نگاری مانند درباری، استعماری وابسته، غرب‌گرا، اسلامی انقلابی و رده‌هایی از این طیف تقسیم کرده است. در این کتاب، نویسنده بسیاری از جریان‌های اصلی سیاسی که در بطن تاریخ‌نگاری وجود داشت (مانند ناسیونالیسم) را رد کرده است. وی اکثر این جریان‌ها را به‌عنوان جریان‌های وابسته‌ای می‌داند که با فرهنگ و تمدن اسلامی ایران هم‌خوانی نداشته‌اند. همچنین بسیاری از مورخان به‌عنوان وابستگان و غرب‌زدگانی معرفی شده که تاریخ‌نگاری آن‌ها نیز به سمت منافع غرب هدایت شده‌اند. برخی مطالب این کتاب، از نظر افشاگری می‌تواند به محققانی که در این راستا فعالیت می‌کنند کمک کند؛ اما نویسنده با نگاهی غیرعلمی کمتر به‌صورت تئوریک به معرفی، بررسی و نقد مکاتب و جریان‌های اصلی تاریخ معاصر ایران پرداخته است.

مقاله «تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی؛ ضرورت‌ها و بایستگی‌ها» از اسکندر فاروجی و دیگران (۱۳۹۷) به تحلیلی انتقادی از تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی پرداخته و با عنایت به این که از مهم‌ترین مورخان انقلاب، روحانی‌مورخان هستند، آثار تاریخ‌نگارانه روحانیونی چون دوانی، سید حمید روحانی و عمید زنجانی را نیز مورد بررسی قرار داده است.

مقاله «امام خمینی و دانش تاریخ» از حسن حضرتی (۱۳۸۸) با توجه به تأثیرگذاری و الهام‌بخشی دیدگاه‌های امام خمینی در آثار تاریخ‌نگارانه روحانیون شایسته تأمل است.

مولائی توانی، علیرضا (۱۳۹۰): در مقاله با عنوان «ملاحظات روش‌شناختی در چیستی و اعتبار تاریخ‌نگاری رسمی» با طرح کلی از تاریخ‌نگاری رسمی به شناسایی عناصر و مولفه‌های تاریخ‌نگاری رسمی و شناساندن آن پرداخته است و در ادامه به فراز و فرود و تداوم سیر تاریخ‌نگاری رسمی در ایران می‌پردازد. در این اثر نویسنده تا حدودی به طرح عناوینی چون اعتبار تاریخ‌نگاری رسمی، جهت‌گیری‌ها و پایگاه اجتماعی مورخان رسمی که در پوشش حاکمیتها دست به انتشار آثار تاریخی زده‌اند، می‌پردازد.

۳. سیر تکوینی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ایران یکی از مهم‌ترین رویدادهای اواخر قرن بیستم در جهان، دگرگونی‌های گسترده‌ای در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران همراه داشته است، تاریخ‌نگاری ایرانی در دوران معاصر نیز از این دگرگونی‌ها و اثرگذاری‌های انقلاب اسلامی بی‌نصیب نمانده است. تاریخ‌نگاری امری مهم، پیچیده و حاصل تعامل آگاهانه ذهن مورخ با واقعه تاریخی و نیز آثار مورخانه است و در هر عصری برخاسته از اندیشه‌ها و گفتمان حاکم نسل معاصر خود است، همین مسئله باعث ایجاد بینش و نگرش‌های متفاوت و در تداوم آن دوره‌های متفاوت در تاریخ‌نگاری ایرانی شده است (اسکندری فاروجی و دیگران، ۱۳۹۷: ۷۵). تاریخ‌نگاری یک روش تفکر و رفتار علمی است که به کمک آن مورخ به گزارش رخداد‌های تاریخی در قالب روایت‌های مکتوب تاریخی اقدام می‌کند که به بازآفرینی رویدادها در چهارچوب گفتمانی مشخص و بر پایه بینش‌ها و نگرش‌های متفاوت می‌انجامد. بی‌گمان آنچه را که مورخان به عنوان دستاورد فکری و پژوهشی خود در قالب متن تاریخی درمی‌آورند ریشه در آگاهی تاریخی‌شان دارد و حاصل بینش و نظام معرفتی و معنایی مورخ در نگارش تاریخ و درک این مسئله است که در واقع همان ایدئولوژی، تفکر و گفتمان مورخ است (مولائی توانی، ۱۳۹۰: ۸۹). به بیان دیگر تاریخ‌نگاری حاصل رویارویی آگاهانه ذهن و فکر مورخ با واقعه

بینش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا یگدلو) ۷

تاریخی است نه الزاماً انعکاس عینی واقعه، به بیان ساده‌تر این بینش و نگرش مورخ است که اثر تاریخی را ترسیم می‌کند (آقاجری و دیگران، ۱۳۸۰: ۳۸)؛ بنابراین بررسی تاریخ‌نگاری امری پیچیده و مهم است؛ چراکه در پس هر نوع تاریخ‌نگاری اندیشه‌ای برخاسته از نیازها و گفتمان آن دوران، نهفته است و روایت‌های متفاوت تاریخ‌نگاران و مورخان ناشی از این موقعیت‌ها و ضرورت‌های زمانی و مکانی است. در این بین به اعتبار رابطه تنگاتنگی که میان تاریخ و سیاست برقرار است، تاریخ‌نگاری پس از رویداد سیاسی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ ش مورد توجه ویژه قرار گرفت و از لحاظ کمی و کیفی تغییر و بعضاً توسعه یافت. مهم‌ترین ویژگی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی نقد و به چالش کشیدن تاریخ عصر پهلوی، اهمیت یافتن موضوعات مرتبط با انقلاب اسلامی و تاریخ اسلام به‌ویژه اسلام شیعی و گستردگی و تنوع منابع مورخان و تولید کمی آثار تاریخی است (اسکندری فاروجی و دیگران، ۱۳۹۷: ۷۸).

انقلاب اسلامی منشأ تحقق وقایعی در ایران گردید که آن وقایع نیز، در فهرست مطالعات تاریخی و موضوعات تاریخ‌نگاری بعد از انقلاب جای گرفتند. در رأس عناوین این فهرست؛ بررسی انقلاب اسلامی، بیان مقدمات آن، علل و اسباب دور و نزدیک آن، فعالیت احزاب و گروه‌های سیاسی اسلامی و غیر اسلامی، روحانیت شیعه و رهبری امام خمینی (ره)، رجال عصر پهلوی و جمهوری اسلامی از جمله این موضوعات بودند. سیر تاریخ‌نگاری درباره انقلاب اسلامی از چهار دهه گذشته تاکنون در جریان است. ساده‌انگارانه خواهد بود اگر ابتدای این سیر تاریخ‌نگاری را پیروزی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ ش دانست؛ زیرا قبل از آن آثار و متون تاریخی وجود دارد که انعکاسی از اوضاع اقتصادی و اجتماعی جامعه ایران، عوامل و شرایط زمینه‌ساز انقلاب در آنها قابل بررسی است. به عنوان نمونه می‌توان به کتاب نهضت دوماهه روحانیت از حجت‌الاسلام علی دوانی اشاره کرد که در سال ۱۳۴۱ ش با موضوع مخالفت علمای شیعه با لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی پرداخته است. روایت گری ناظران خارجی بر اساس مشاهدات یا تحلیل‌های سیاسی و اجتماعی از دیگر منابع تاریخی است که هم‌زمان با انقلاب اسلامی یا در نخستین سال‌های پیروزی انقلاب تدوین گردیده‌اند مانند کتاب غرور و سقوط از آنتونی پاسونز، مأموریت در ایران از ویلیام سالیوان، درون انقلاب از جان دی استمپل، همه سقوط می‌کنند از گری سیک، ایران انقلاب به نام خدا از کلر بریز و پیر بلانشه، اسرار سقوط شاه از برژینسکی، دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران از فرد هالیدی و ریشه‌های انقلاب ایران از نیکی. آر. کدی که مبنای تحقیق این آثار بیشتر تحلیل تاریخی دوره پهلوی می‌باشد، از این دست منابع هستند (بهبودی، ۱۳۸۳: ۷-۸).

انتشار برخی کتب تاریخی و خاطره‌نویسی رجال و مقامات دوره پهلوی نیز از دیگر منابع تاریخ‌نگاری این دوران محسوب می‌گردد از جمله: پاسخ به تاریخ محمدرضا پهلوی، سقوط شاه فریدون هویدا، اعترافات از عباس قره‌باغی، من و برادرم از اشرف پهلوی و خدمت‌گزار تخت طاووس نوشته پرویز راجی از جمله این آثار می‌باشند. در داخل کشور نیز در اوایل انقلاب مورخان برخاسته از جریان‌های مختلف فکری و سیاسی اقدام به تدوین آثار تاریخی نمودند از آن جمله آثاری مانند انقلاب اسلامی و مردم مشهد از رمضان علی شاکری، انقلاب ایران در دو حرکت و بازیابی ارزش‌ها از مهدی بازرگان، انقلاب ایران و مجاهدین خلق از کاظم رجوی، حزب توده ایران از نورالدین کیانوری، انقلاب و ضدانقلاب از جلال‌الدین فارسی و انتشار برخی اسناد دوره پهلوی به عنوان نمونه مجموعه ۱۱ جلدی اسناد لانه جاسوسی در طی سال‌های ۱۳۶۴-۱۳۶۸ش، از این دست آثار هستند؛ اما در این سیر تکوینی تاریخ‌نگاری برآمده از انقلاب اسلامی، دسته از مورخان پای به عرصه تاریخ‌نگاری گذاشتند که با سبک و سیاقی متفاوت با گذشته و با بینش و نگرشی مذهبی اقدام به تدوین کتب و متون تاریخی نمودند که بعضاً از آنها به عنوان مورخان روحانی تعبیر می‌گردد.

۴. روحانیون مورخ بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش

با پیروزی انقلاب اسلامی و حاکمیت جمهوری اسلامی، نگاه به جریان تاریخ بیش از هر امر دیگری از گفتمان انقلاب اسلامی تأثیر پذیرفته است و مینا و اساس فکری این جریان، برداشتی از تعالیم اسلامی بود که در ایران در قالب مذهب تشیع، حکومت اسلامی بر اساس نظریه ولایت فقیه شکل گرفته بود. مهم‌ترین ویژگی این جریان، پذیرش تفسیر روحانیت و علمای شیعه از منابع دینی می‌باشد که روحانیت شیعه را به عنوان محوری‌ترین رکن تشکیل‌دهنده خود می‌دید (جواد زاده، ۱۳۸۹: ۱۶۵). علاوه بر معیارهای فوق برای نمایاندن تمایز میان بینش مورخانی که اقدام به نگارش تاریخ می‌نمودند، شاخصه‌هایی از جمله اعتقاد به مبارزه‌ی مستمر در قالب مذهب شیعه، مخالفت و مبارزه‌ی مستقیم و غیرمستقیم با حکومت پهلوی، پیروی از امام خمینی (ره) را می‌توان برشمرد (توکلی، ۱۳۸۸: ۱۷). به صورت کلی می‌توان نگاه، روش و بینش این مورخان را در ذیل عنوان تاریخ‌نگاری اسلامی و تاریخ‌نگاری رسمی در دوره حکومت اسلامی نیز گنجانند.

حضور این دسته از مورخان و تاریخ‌نگاران از ثمرات و تحولات انقلاب اسلامی در عرصه تاریخ‌نگاری ایرانی می‌باشد. این جریان تاریخ‌نگاری، اگرچه تا قبل از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ش در سنت تاریخ‌نگاری ایران معاصر چندان به عنوان نگرشی مستقل و متمایز در قیاس با دیگر جریان‌ها و بینش‌های تاریخ‌نگاری مانند تاریخ‌نگاری مارکسیستی یا جریان معطوف به ملی‌گرایی، یا جریان‌های مسلطی چون باستان‌گرایانه و سلطنت‌طلبها شناخته شده نبود، ولیکن در سایه‌ی پیروزی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش توانست در قامت نگرشی مستقل نه تنها به طرح خود در سپهر تاریخ‌نگاری ایران معاصر اقدام کند بلکه در هم‌آوردی با دیگر جریان‌های تاریخ‌نگاری در این دوران بعضاً موفق‌تر عمل نماید. این دست از مورخان روحانی اقدام به ثبت وقایع تاریخی نمودند که این خود شکل نوینی از حضور دسته جدید از مورخان و تاریخ‌نویسان را عرضه کرد؛ کسانی که از دریچه‌ی اسلام، مذهب تشیع و آموزه‌های آن در تاریخ و جریان بلندمدت آن نظر می‌کردند و بیش از هر امر دیگری تحت تأثیر گفتمان اسلامی پس از انقلاب قرار گرفتند به‌گونه‌ای که بیشترین تلاش‌ها از جانب این مورخان در جهت بسط و بازتولید این نگاه به تاریخ ایران و اسلام انجام گرفت که حاصل آن بعضاً شکل‌گیری و توسعه جریان تاریخی نگاری اسلامی است.

در ذیل با نگاهی به اهم مورخان روحانی و آثاری که در حوزه‌ی تاریخی، مانند خاطره‌نویسی، کتب تاریخی که در باب انقلاب اسلامی و تاریخ اسلام از جانب این مورخان به نگارش درآمده‌است و سایر منابعی که از محتوای آن‌ها بتوان در درک و فهم بهتر نگرش تاریخی و شیوه‌ی تاریخ‌نویسی آنان بهره برد، می‌توان به جایگاه روحانیون مورخ در تاریخ‌نگاری ایرانی، بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش دست یافت. این پژوهش به منظور جلوگیری از آشفتگی‌های مفهومی و نظری و نیز ساماندهی بهتر، با تکیه بر چارچوب مورخ محوری و مورخ‌شناسی سعی در آشنایی با بینش و نگرش این دست از مورخان در عرصه تاریخ‌نگاری بعد از انقلاب اسلامی را دارد. بی‌گمان هر پژوهش تاریخی نمی‌تواند از فضای زمانه و رهیافت‌های معرفت‌شناختی روزگار خود یا مکتب فکری که به آن احساس تعلق دارد، برکنار باشد و فارغ از تمام اینها، وارد عرصه تاریخ‌نگاری شود و ناگزیر متن تاریخ‌نگارانه با جهان‌بینی مورخ آمیخته می‌شود با این تفاسیر متون تاریخی مستقل از ذهن و زبان مورخ نیست و درواقع رویداد از ذهن و زبان مورخ بیان می‌گردد و آفریده می‌شود (ملایی توانی، ۱۴۰۰: ۲۴۲).

به نسبت حجم گسترده و کمیت زیاد منابع تاریخ‌نگاری بعد از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش، تولید و نگارش آثار تاریخی از جانب مورخان روحانی گستره‌ی قابل قبولی را به خود اختصاص می‌دهد. آنچه مسلم است اینکه فعالیت نگارشی روحانیون با توجه به حمایت حاکمیت جمهوری اسلامی از آنان و فعالیت‌های قلمی روحانیون در ابعاد گوناگون بعد از انقلاب، تاریخ‌نگاری نیز مورد توجه عده خاصی از آنان بوده است. دلیل این امر تأثیر فضای حاکم بر بینش این مورخان و تلاش ایشان در بازخوانی تاریخ اسلام و ایران و انقلاب اسلامی در جهت مشروعیت‌سازی حرکت اسلامی مردم ایران در جریان انقلاب و عواملی از این دست در رویکرد این مورخان تأثیراتی زیادی داشته است. در ذیل به معرفی برخی از این مورخان و آثار تاریخی آنان پرداخته می‌شود.

آیت‌الله مرتضی مطهری از جمله روحانیون شیعه، استاد فلسفه و کلام اسلامی و تفسیر قرآن و از نظریه‌پردازان انقلاب اسلامی و بعدها نظام جمهوری اسلامی ایران بود. وی قبل از انقلاب، استاد دانشکده الهیات دانشگاه تهران بود. مرتضی مطهری به یک نهضت اسلامی معتقد بود و برای اسلامی کردن محتوای این نهضت تلاش‌های ایدئولوژیک بسیاری نمود. آیت‌الله مطهری از جمله روحانیون بود که با بهره‌گیری از دانش تاریخ سعی در بازآموزی تفکرات ایدئولوژیک خود را داشت اگرچه الزاماً نمی‌توان ایشان را مورخ نامید، ولی از جمله اولین روحانیون بود که از قبل از انقلاب اقدام به مطالعه و تحلیل‌های تاریخی و فلسفه تاریخ نموده و از آن در بسط و بیان اندیشه‌های خود بهره برده است. از جمله آثار مطهری در حوزه تاریخ اسلام و تشیع و فلسفه تاریخ می‌توان به: «آینده انقلاب اسلامی»، «جامعه و تاریخ»، «حرکت و زمان در فلسفه»، «حماسه حسینی»، «خدمات متقابل اسلام و ایران»، «سیری در سیره ائمه اطهار»، «فلسفه تاریخ»، «نقدی بر مارکسیسم»، «نهضت‌های اسلامی صد سال اخیر» و «کتاب سوزی ایران و مصر» اشاره نمود، ثبت و نگارش این آثار در حوزه تاریخ تأثیر زیادی در توسعه جریان تاریخ‌نگاری اسلامی بعد از انقلاب به‌ویژه قالب‌بندی نگاه جریان اسلامی در عرصه تاریخ داشته است (پهلوان، ۱۳۸۲: ۱۹۵-۱۹۹).

حجت‌الاسلام سید حمید روحانی از دیگر محققان و مورخان روحانی می‌باشد، وی از اولین مورخان تاریخ انقلاب اسلامی است و از اعضای دفتر امام خمینی در نجف نیز بوده است. او در نیمه‌ی دوم دهه‌ی ۵۰ اولین اثر خود را با نام «نهضت امام خمینی (ره)» به‌نگارش درآورد و در این کتاب، به نقش رهبری امام خمینی (ره) و تأثیر عمیق آن بر انسجام و اتحاد مردم ایران و نیز تأکید بر ضعف‌ها، ناکامی‌ها و بنیان‌های سست مشروعیت حکومت

بیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا بیگدلو) ۱۱

پهلوی اشاره نموده است. این اثر را می‌توان یکی از الگوهای مهم و تأثیرگذار دانست که مورخان جریان اسلامی بر اساس مندرجات و رویکرد اصلی در نگارش آن به تالیف آثار خود دست زده‌اند. این مجموعه با ارائه شواهد و اسناد و مدارک، سعی دارد جزئیات این انقلاب اسلامی را بازگو کند تا خوانندگان و علاقمندان به درستی از ماهیت و حقیقت انقلاب اسلامی آگاهی یابند. نویسنده در مقدمه یادآور شده که سال‌ها و از آغاز نهضت اسلامی، جریان‌های درونی و برونی آن را پیگیری کرده و در متن آن قرار داشته است و بجز یک سال سفر ترکیه، در دیگر تبعیدها و هجرت‌ها با امام همراه بوده و همواره به گردآوری اسناد و اطلاعات همت گمارده است. آنچه که سبب می‌شود تا محتوای این اثر را بتوان در ذیل تاریخ‌نگاری انقلاب به‌شمار آورد رویکرد مورخ به تحولات ایران قبل از انقلاب، پیروزی انقلاب اسلامی و تلاش‌های هم‌زمان سایر جریان‌های سیاسی دهه‌ی شصت برای برداشتن سهمی از قدرت در نظام جدید است. از آنجاکه سید حمید روحانی مستقیماً از جانب امام مامور نگارش تاریخ انقلاب شد لذا می‌توان محتوای این اثر را تاریخی غیر انتقادی دانست که تلاش مورخ در آن بازآفرینی تاریخی ایدئولوژیک اختصاص یافته است. البته این اثر در نوع خود به دلیل انتقال حجم وسیعی از گزارش‌های تاریخی دارای اهمیت شایان توجهی است (روحانی، ۱۳۸۳: ۳-۸).

حجت‌الاسلام علی دوانی از دیگر تاریخ‌نگاران و تراجم‌نگاران در دوران معاصر به‌شمار می‌رود که آثاری را در حوزه تاریخ اسلام و انقلاب بر جای نهاده است. کتاب ده جلدی «نهضت روحانیون اسلام» مهم‌ترین اثر دوانی است در این اثر حجیم، مؤلف با رویکردی تاریخی و از دوره‌ی سرداران تا دوره‌های پس از انقلاب اسلامی را با تأکید بر نقش و جایگاه روحانیت شیعه در این دوره‌ی طولانی مورد ارزیابی قرار داده که در زمره‌ی آثار تاریخی در ذیل جریان اسلامی جای می‌گیرد که تحت تأثیر پیروزی انقلاب و غلبه‌ی گفتمان اسلام‌گرایی در آن قرار گرفته است. وی علاوه بر تألیف، در مؤسسات آموزش عالی به تدریس تاریخ اسلام اشتغال داشت. از او بیش از شصت اثر منتشر شده است، کتاب «خاطرات من از استاد مطهری» حاوی نکاتی مهم در تاریخ انقلاب اسلامی است. از دیگر آثار وی در حوزه تاریخ اسلام و تشیع وی می‌توان به کتاب «مفاخر اسلام»، «نهضت دو ماهه روحانیون» اشاره نمود (لهستانی زاده، ۱۳۸۰: ۴۹۳).

حجت‌الاسلام عباسعلی عمید زنجانی محقق و مورخ روحانی در حوزه انقلاب اسلامی است. مهم‌ترین اثر تاریخی وی با عنوان «انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن» از مه‌ترین

منابع در حوزه تاریخ انقلاب اسلامی، وابسته به جریان رسمی تاریخ‌نگاری انقلاب است. وی هم‌چنین در حوزه تاریخ به تأسیس «پژوهشکده مطالعات و تحقیقات علوم اسلامی» پرداخت که از سال ۱۳۶۷ش فعال است و در توسعه کمی و کیفی جریان تاریخ‌نگاری اسلامی قابل توجه می‌باشد (صالحی تهریزی، ۱۳۸۹: ۱۶).

حجت‌الاسلام روح‌الله حسینیان را نیز می‌توان از جمله روحانیون مورخ پس از انقلاب ۱۳۵۷ش برشمرد که در حوزه تاریخ بخصوص در زمینه تاریخ سیاسی و تشیع دست به تألیف آثاری زده است. وی به ریاست سازمان اسناد انقلاب اسلامی رسید و با دستیابی به اسناد و مدارک طبقه‌بندی شده دوران قبل از انقلاب پیرامون اشخاص به چاپ چندین جلد کتاب پرداخته است. برخی آثار روح‌الله حسینیان مانند «رهبری در تشیع»، «چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران»، «چهارده قرن تلاش شیعه برای توسعه و ماندن»، «بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران» و «بازخوانی نهضت ملی ایران» در حوزه تاریخ اسلام و انقلاب اسلامی می‌باشد.

علاوه بر افراد و شخصیت‌های فوق به عنوان روحانیون تاریخ‌نگار، کسان دیگری مانند حجت‌الاسلام سید هادی خسروشاهی، حجت‌الاسلام علی ابوالحسنی و حجت‌الاسلام ابوالفضل شکوری نویسنده کتاب «جریان‌سنج تاریخ‌نگاری‌ها در ایران معاصر» و بعضاً رسول جعفریان نیز از دیگر روحانیون در عرصه‌ی تاریخ معاصر، دوران مشروطه، دوران پهلوی و انقلاب اسلامی هستند. (جدول شماره یک)

علاوه بر این چاپ کتب خاطرات توسط برخی روحانیون نیز به شکل غیرمستقیم در حوزه تاریخ‌نگاری و به عنوان منبع نگارش تاریخ به نوعی در قالب این جریان قرار می‌گیرد. سنت خاطره‌نویسی رویکردی بود که بعضاً به شکل گسترده مورد توجه بخش اعظمی از نخبگان و دولت‌مردان روحانی دست‌اندرکار در انقلاب اسلامی و نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت و آثاری از لحاظ کمی و کیفی به چاپ رسید. اگرچه این سبک نگارش چه به صورت شفاهی و چه به صورت کتبی در گذشته در میان علما و نوشته‌های اسلامی رایج نبود و بعضاً نوعی ریا تلقی می‌شد، اما پس از انقلاب اسلامی، بنا به ضرورت و نیاز جامعه، خاطره‌نویسی به صورت یک سنت درآمد و مورد توجه قرار گرفت. در کل با در نظر گرفتن برخی معایب این دست آثار از جمله بعضاً اغراق‌گویی و گزینشی بودن مطالب آنها، اما در کلیت خود بسیار ارزنده است. از جمله این آثار می‌توان به: کتاب خاطرات «حجت‌الاسلام شیخ محمدتقی فلسفی»، «خاطرات آیت‌الله منتظری»، «خاطرات آیت‌الله خلخالی»، «خاطرات

بیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا بیگدلو) ۱۳

آیت‌الله علی‌اکبر هاشمی رفسنجانی، «خاطرات حجت‌الاسلام عبدالمجید معادی» و کسان دیگر از این دست اشاره نمود.

این سبک تاریخ‌نگاری تحت تأثیر گفتمان اسلام‌گرایی بعد از انقلاب اسلامی و نیز در اثر بسط اجتماعی - فرهنگی این جریان در جامعه‌ی ایران پس از انقلاب قرار داشت، در نتیجه چنین برداشتی، اسلام نه فقط پاره‌ای آموزه‌های عبادی و اخلاقی صرف، بلکه دارای برنامه‌ای مدون در مسیر اداره‌ی جامعه و نیز حکومت سیاسی معرفی و شناسانده شد. این مسئله متأثر از آموزه‌های امام خمینی (ره) به عنوان مفسر و تبیین‌گری بسیار قوی در قامت رهبری انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ ش بود، جدا از توفیقات چشمگیری که امام خمینی (ره) به عنوان رهبری انقلاب به دست آورد، در آنچه که به حوزه‌ی نگرش و بینش تاریخی نیز ارتباط پیدا می‌کرد، نظرگاه‌های ایشان از یک فلسفه‌ی نظری عمیق در جریان تاریخ بود که حاصل آن پی‌ریزی اساس و بنیان انقلاب اسلامی در حوزه‌ی نظر و بسط اندیشه‌ی حکومت اسلامی در قالب عمل سیاسی شد. صحبت در باب فهم و بینش تاریخی امام خمینی (ره) در این پژوهش از آن جهت دارای اهمیت است که دانسته شود که بینش و ارزش‌های پذیرفته‌شده در اندیشه‌ی تاریخ‌نگارانه‌ی روحانیون مورخ تا حد فراوانی تحت تأثیر نگاه و رویکرد تاریخ‌نگارانه‌ی امام (ره) قرار داشته است برای این دست از مورخان؛ انقلاب اسلامی و آموزه‌های مندرج در آن، شعارها و اهداف آن در تداوم حرکت انبیای الهی و ائمه معصوم (ع) قرار داشت.

در این بین بینش تاریخی این طیف از مورخان بعضاً در حد وسیعی تحت تأثیر نگرش امام خمینی (ره)، عرصه‌ی تاریخ را از ابتدایی‌ترین دوره‌ها تا زمان معاصر، حوزه‌ی برخورد حق و باطل، روشنایی و تاریکی، نور و ظلمت، ظالم و مظلوم و مفاهیمی از این دست مطرح می‌نمود که پیروزی نهایی در این نبرد تاریخی با تحولات ایران معاصر و از جمله انقلاب اسلامی نیز همپوشانی پیدا می‌کرد لذا پیروزی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ ش در تداوم همان نبرد دیرین نیروهای نامبرده، تفسیر می‌شد. (صحیفه‌ی نور، ج ۲: ۲۶۳) در بینش تاریخی امام خمینی (ره) همواره تأکید بر نوعی تجربه‌اندوزی و عبرت‌گیری نهفته است. نگاه امام در این‌جا نیز بیشتر رویه و رویکرد حاکمان و قدرتمندانی را در کانون توجه قرار می‌دهد که حکومت مشروع یا غیر مشروع آنان بیش از اینکه جنبه‌ی عدالت‌گری را ارج بیشتری بنهند و در میان مردم به داد و عدل حکومت کنند، رویکرد ظالمانه‌ای اتخاذ نموده‌اند. از آنجاکه مؤلفه‌های دوگانه و ارزشی، بینش امام (ره) را از وجهه‌ای متمایز برخوردار نموده است در اینجا نیز از نگاه امام، نبرد همیشگی ظلم و عدل از ویژگی‌های همیشگی در جریان تاریخ است که

این نبرد در نهایت به پیروزی عدالت و شکست ظلم منتهی خواهد شد. (صحیفه‌ی نور، ج ۸: ۳۴۸)

انتقاد صریح امام در این مورد هم متوجه رویکردهای حکومت پهلوی بود که از نظر امام مصداق بارز حکومت ظلم بود؛ بنابراین حضور واژه‌هایی مانند استعمار، استثمار، شرق، غرب و غیره در تحلیل تاریخ معاصر از جانب روحانیون مورخ از همین بنیان‌های نظری نزد ایشان خبر می‌دهد. (سویه‌هایی در تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸: ۲۰۵) به صورت کلی اهم موضوعاتی که در حوزه‌ی تاریخ معاصر توجه امام (ره) را به خود معطوف می‌ساخت عبارت بودند از بررسی حضور استعمار در ایران، اوضاع اجتماعی دوره‌ی قاجار، رویکرد پادشاهان در سراسر تاریخ ایران، مبارزات روحانیت در تاریخ معاصر ایران، نقش زنان در مبارزات مشروطه‌خواهی، نقد کنار گذاشتن روحانیت از فضای سیاسی و نیز روابط خارجی پهلوی‌ها. در تمامی این حوزه‌ها بینش تاریخی امام را می‌توان به‌درستی فهم نمود. این الگویی بود که مورخان روحانی، شاکله‌ی اصلی خود را بر آن استوار ساختند و سنت نگارشی خود در این دوره را بر اساس این فهم نظری از تاریخ به‌پیش بردند. فارغ از این مؤلفه‌ی مهم در بینش تاریخی این مورخان، تاریخ معاصر ایران به‌ویژه از دوره‌ی مشروطه تا سقوط حکومت پهلوی و تاریخ صدر اسلام و تاریخ تشیع در کانون توجهات این طیف از مورخان قرار گرفت.

جدول ۱. معرفی برخی روحانیون مورخ بعد از انقلاب اسلامی

نام مورخ	معرفی آثار	شیوه تاریخ‌نگاری
آیت‌الله مرتضی مطهری	«آینده انقلاب اسلامی»، «جامعه و تاریخ»، «حرکت و زمان در فلسفه»، «حماسه حسینی»، «خدمات متقابل اسلام و ایران»، «سیری در سیره ائمه اطهار»، «فلسفه تاریخ»، «نقدی بر مارکسیسم»، «نهضت‌های اسلامی صدسال اخیر» و «کتاب سوزی ایران و مصر»...	مرتضی مطهری به یک نهضت اسلامی معتقد بود و برای اسلامی کردن محتوای این نهضت تلاش‌های ایدئولوژیک بسیاری نمود. آیت‌الله مطهری از جمله روحانیون بود که با بهره‌گیری از دانش تاریخ سعی در بازآموزی تفکرات ایدئولوژیک خود را داشت.
حجت‌الاسلام سید حمید روحانی	بررسی و تحلیل نهضت امام خمینی (۴ جلد) (سال چاپ ۱۳۶۰)	این مجموعه با ارائه شواهد و اسناد و مدارک، سعی دارد جزئیات این نهضت را بازگو کند تا خوانندگان و علاقمندان به‌درستی از ماهیت و حقیقت انقلاب اسلامی آگاهی یابند. نویسنده در مقدمه یادآور شده که سال‌ها و از آغاز نهضت اسلامی، جریان‌های درونی و برونی آن را

نام مورخ	معرفی آثار	شیوه تاریخ‌نگاری
		پیگیری کرده و در متن آن قرار داشته است و به‌جز یک سال سفر ترکیه، در دیگر تبعیدها و هجرت‌ها با امام بوده و همواره به گردآوری اسناد و اطلاعات همت گمارده است. امتیاز دیگر این دفتر، اسناد و مدارکی است که از دشمن به‌جای مانده است و بهترین منبع برای دریافت و تحلیل سیر حوادث و رویداد این حرکت بزرگ اسلامی است. از آنجاکه سید حمید روحانی مستقیماً از جانب امام امور نگارش تاریخ انقلاب شد لذا می‌توان محتوای این اثر را تاریخی غیر انتقادی و معطوف به قدرت دانست که تلاش مورخ در آن سراسر به بازآفرینی تاریخی ایدئولوژیک اختصاص یافته است. اگرچه این اثر در نوع خود به دلیل انتقال حجم وسیعی از گزارش‌های تاریخی دارای اهمیت شایان توجهی است با این وجود رویکرد کلی مورخ در این اثر را می‌توان همسو و همراه با گفتمان کلی انقلاب اسلامی دانست.
حجت‌الاسلام علی دوانی	«خاطرات من از استاد مطهری» «مفاخر اسلام»، «نهضت دوم‌ماهه روحانیون»	غلبه‌ی بیش دینی در نگرش تاریخی حجت‌الاسلام علی دوانی، تأثیر نظام مفاهیم و واژگان برخاسته از بطن انقلاب اسلامی بر زبان تاریخ‌نویسی وی، نگاه تاریخی به دین به‌مثابه‌ی یک ایدئولوژی سیاسی - حکومتی، اتخاذ مواضع محکم در برابر دیگر جریان‌های سیاسی معاصر ایران است.
حجت‌الاسلام عباسعلی عمید زنجانی	«انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن»	این اثر مهم‌ترین منابع در حوزه تاریخ انقلاب اسلامی، وابسته به جریان رسمی تاریخ‌نگاری انقلاب است.
حجت‌الاسلام روح‌الله حسینیان	«رهبری در تشیع»، «چهارده سال رقابت ایدئولوژیک شیعه در ایران»، «چهارده قرن تلاش شیعه برای توسعه و ماندن»، «بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران» و «بازخوانی نهضت ملی ایران»	آثار وی بیشتر در حوزه تاریخ اسلام و انقلاب اسلامی است
کسانی دیگری از جمله: حجت‌الاسلام سید هادی خسروشاهی، حجت‌الاسلام علی ابوالحسنی و حجت‌الاسلام ابوالفضل شکوری و حجت‌الاسلام رسول جعفریان از این دست مورخان می‌باشند.		

۵. بینش و نگرش تاریخی روحانیون مورخ

تاریخ‌نگری بنیان‌نظری - مفهومی و معرفتی - روشی مورخان در نگارش تاریخ شمرده می‌شود که جنبه عقلی، ذهنی و اندیشگی دارد و از جنس باور و نگرش است و بدون آن تاریخ‌نگاری اساساً ناممکن است طبعاً آنچه در قالب متن تاریخی درمی‌آید، حاصل

دیالکتیک ذهن (تاریخ نگری و معرفت‌شناسی) و عین (رخداد‌های تاریخی) و نیز داده‌ها و منابع تاریخی است. بنابراین منظور از تاریخ نگری بینش، تفکر، رهیافت و باور و نگاه و اندیشه و چهارچوب ذهنی است که مورخ در پدید آوردن متن تاریخی از آن تبعیت می‌کند و از همان منظر به تاریخ و وقایع تاریخی می‌نگرد و در واقع تاریخ نگری همان نظام معرفتی و معنایی است که جهان‌بینی و چهارچوب فکری و ذهنی مورخ را شکل می‌دهد و او را وارد عرصه تاریخ می‌کند و دست به تاریخ‌نگاری می‌زند. (ملایی توانی، ۱۴۰۰: ۲۴۱)

در بینش و نگرش مورخان روحانی مؤلفه‌هایی چون قهرمان محوری، معرفت دینی، مشیت الهی، بینش شریعت‌مدارانه، موعودگرایی، جهان‌بینی و پیوستگی، ترسیم تاریخ خطی، مشروعیت بخشی به حاکمیت جدید، عبرت‌آموزی و تأثیرگذاری بر مورخان بعد از خود بیش‌ترین بسامد را داشته است و با روش جرح و تعدیل روایت‌ها، برجسته‌سازی قسمت‌هایی از تاریخ چون تاریخ صدر اسلام و انقلاب اسلامی و حاشیه‌رانی قسمت‌هایی از تاریخ ایران چون تاریخ باستان و اندیشه شاه آرمانی، پیوستگی و بهره‌گیری از گزاره‌های دلالت‌گر و گزاره‌های ارجاعی، شکل و محتوی اثر، وقایع‌نگاری و نظام‌گزینشی در تاریخ ورود نموده‌اند (ملایی توانی، ۱۴۰۰: ۲۴۳) این نگاه به تاریخ در تمامی آثار تاریخ‌نگاری این مورخان اعم از کتب تحقیقی و خاطره‌نگاری مشهود است آثار تاریخی که حاصل اندیشه این مورخان است و پیرو نظام گفتمانی انقلاب اسلامی و حاکمیت جمهوری اسلامی و اندیشه‌های امام خمینی است بر این اساس تاریخ‌نگاری آنان دارای رویکردی کلان به تاریخ و رویدادهای تاریخی است و عبرت‌آموزی از وقایع تاریخی و مبارزه مستمر در جریان تاریخ است مبنای نگاه و نگرش آنان، به رویدادهای تاریخی است.

نظام کلی که بینش و نگرش تاریخی مورخان روحانی تأثیر نهاده است در پس از پیروزی انقلاب و از درون گفتمان انقلاب اسلامی برخاسته بود، بنابراین مؤلفه‌هایی بسیار مهم و جریان‌ساز نظیر احساس رسالت خطیر، ابداع و احیای اشکال و سنن فرهنگی، شرکت دادن توده‌ها در جریان تصمیم‌سازی‌های مهم، استعداد دمیدن روح ایثار در پیروان خود، توان استفاده‌ی بجا و نیرومند از اسطوره‌های دینی، دمیدن اعتماد به نفس در روحیه‌ی جمعی ایرانیان، از خودگذشتگی و علقه‌ی استوار نسبت به انجام امور دشوارتر با روشی منظم و غیره تماماً در بینش تاریخی روحانیون تاریخ‌نگار بازتاب یافت. (مریام، ۱۳۷۹: ۶۳)

برای این مورخان بینش تاریخی رهبر انقلاب اسلامی در زمره‌ی اصیل‌ترین بینش‌های تاریخی به شمار می‌آید که سرچشمه‌ای کاملاً دینی داشت و نظام ارزشی بسیار متمایزی بر آن

بیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا بیگدلو) ۱۷

حکم فرما بود. بر این اساس تاریخ‌نگاری این طیف از مورخان از گفتمان تاریخی امام نشأت می‌گرفت. علاوه بر این، خود شخصیت امام (ره) نیز برای این مورخان نمودار شخصیتی عظیم و رهبری قدرتمند بود که در قامت رهبری مسلمین، مهم‌ترین رکن و اساس در تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی قلمداد می‌شد. برای این مورخان، تمامی تحولات اجتماعی و سیاسی در سایه‌ی نفوذ معنوی امام به وقوع پیوسته بود، امری که علاوه بر مورخان نزدیک به جریان و گفتمان انقلاب اسلامی، در نظر مورخان مستقل داخلی و خارجی نیز بدان تصریح شده است (الگار، ۱۳۷۱: ۳۲۳).

برای این دست از مورخان، انتشار رساله‌ی کشف‌الاسرار امام (ره) که حاوی تئوری‌پردازی‌های ایشان در حوزه‌ی سیاست‌ورزی و همچنین چگونگی ایجاد حکومت اسلامی بود، به عنوان نقطه‌ی حرکتی مهم در نظر گرفته می‌شد که اولین تلاش‌ها را در جهت بسط آموزه‌های سیاسی - فقهی امام مهیا می‌ساخت و خود از یک نظام تاریخ‌نگاری منسجم و البته دینی نزد امام خیر می‌داد. در این تئوری حکومتی، یک برداشت مهم تاریخی نهفته بود و آن تأکید بر نقش تاریخی فقها در عصر غیبت امام زمان بود. برای امام خمینی (ره)، تاریخ اسلام از این منظر تماماً حکومت‌های جائز را به خود دیده بود، زیرا مجالی برای حکمرانی فقها در عصر غیبت فراهم نشده بود. این امر در واقع نقش ایدئولوژیک تاریخ را در نظام تاریخ‌نگاری امام پررنگ‌تر می‌ساخت. (الگار، ۱۳۷۱: ۳۰۴)

آنچه که از امام (ره) و نقش حیاتی ایشان در جریان پیروزی انقلاب نیز روایت شد بیش از هر حوزه‌ی دیگری ویژگی‌های بسیار بارز شخصیتی ایشان را شامل می‌شد یعنی هم ابعاد اخلاقی و شخصیتی‌ای، همچون فسادناپذیری، اخلاق‌گرایی قابل‌تأمل نزد ایشان، ساده زیستی و غیره و هم ابعاد دیگری که به حیات سیاسی ایشان در موقعیت رهبری انقلاب مربوط می‌شده است. آنچه در این حوزه هم در تاریخ‌نگاری روحانیون در باب امام (ره) بازتاب داده شد شامل ایده‌های تئوریک ایشان درباره‌ی چگونگی پیاده نمودن الگوی حکومت اسلامی، آشتی‌ناپذیری ایشان با حکومت پهلوی، تداوم صریح انتقادات ایشان از رویکرد عمال حکومت، عظم استوار و ثابت‌قدمی ایشان، اعتقاد ایشان به مفاهیم پویا، اعتقاد به نقش مردم در اداره‌ی امور کشور، ایجاد دگرگونی‌های عمیق دینی و غیره را شامل می‌شد. (کدیور، ۱۳۷۱: ۶۳)

آنچه بیش از هر امر دیگری به عنوان مهم‌ترین الگوی بینشی و نگرشی در اختیار این مورخان قرار گرفت، بیش، نگرش و تاریخ‌نگاری امام خمینی (ره) بود که به عنوان رهبر

انقلاب اسلامی از منظری متفاوت در کل جریان تاریخ نظر می‌کرد. تأثیری که بینش امام خمینی (ره) بر بینش و نگرش مورخان روحانی گذاشت انکارناپذیر بود. با توجه به آنچه در فوق گفته شده و اینکه بررسی تاریخ‌نگاری از منظر روحانیون شیعه، بدون یک آگاهی کلی از مهم‌ترین مؤلفه‌های روش‌شناسانه نزد مورخان این جریان نمی‌تواند راهگشای فهم مناسب تاریخ‌نگاری این نویسندگان باشد. بررسی هر چند مختصر این امر کمک می‌کند تا مهم‌ترین بنیان‌های روش‌شناسانه این مورخان نمایان گردد. بدیهی است که آنچه در نظر این مورخان به‌منزله‌ی یک روش مقبول، پذیرش یافته است، خود دارای ابعادی است که فهم این طیف از مورخان را از تاریخ‌نویسی، بینش تاریخی، چگونگی فهم جریان تاریخ و غیره را شکل و انسجامی متمایز، بخشیده است. آنچه که در این جا نیز از روش‌شناسی مورد نظر است تمامی انگاره‌هایی را در برمی‌گیرد که به تاریخ‌فهمی و بینش نظری این مورخان در حوزه‌ی تاریخ جهت‌دهی خاصی می‌داده است.

عرصه‌هایی همچون چگونگی نقل روایت‌های صحیح، کیفیت و تلاش مورخ برای حقیقت‌جویی و حقیقت‌جویی و تأثیر جهان‌بینی‌ها و ایدئولوژی‌ها در جهت‌دهی به نگاه مورخ در مسیر نگارش تاریخ و همچنین دیدگاه‌های نظری ایشان در باب هدف یا غایت تاریخ و نمونه‌هایی از این دست در نگرش مورخ ممکن است تأثیرگذار باشد. اکنون و با تکیه بر آنچه که تاکنون گفته شد مهم‌ترین و اساسی‌ترین مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری مورخان روحانی مورد تأمل قرار می‌گیرد:

- غلبه بینش دینی و مذهبی در تاریخ‌نگاری

نگرش دینی مورخان روحانی سبب می‌شد تا آنان در نتیجه‌ی گفتمان احیاگرانه‌ی دینی در جریان انقلاب اسلامی، با بینشی نشأت گرفته از آموزه‌های اعتقادی و دینی - مذهبی خود به تاریخ نگاه کنند و دست به تفسیر و تبیین بزنند و تحت تأثیر گفتمان انقلاب اسلامی، اسلام را دین مبارزه و هدف از رسالت انبیاء را ایجاد تحول و انقلاب در کل وجوه حیات آدمیان می‌دانستند. حجم بسیار وسیعی از کتاب انقلاب اسلامی به بازخوانی تاریخ رسالت انبیاء و تلاش در جهت خوانشی ایدئولوژیک و کارکردی از رسالت آنان اختصاص یافته است. (روحانی، ۱۳۸۳: ۱۲-۴۶) تعریف انقلاب اسلامی بر اساس مفاهیم دینی، تلاش برای بازخوانی مجدد رسالت انبیاء در یک بستر انقلابی و سیاسی، تأکید بر آموزه‌های قرآن در حوزه‌ی بینش نظری تاریخی و تطبیق حوادث و جریان‌های معاصر ایران با این

بیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا پیگدلو) ۱۹

پیش فرض‌های اعتقادی و غیره را می‌توان در زمره‌ی ویژگی‌های بینشی و نگرشی در تاریخ نگری این نویسندگان دانست که از منظر دینی و اعتقادی و با برداشتی ایدئولوژیک از آموزه‌های دینی و مذهبی در تاریخ نظر می‌کردند و عرصه‌ی تاریخ را صحنه‌ی نبرد نیروهای خیر و شر در نظر می‌گرفتند. (فارسی، ۱۳۶۸: ۹۷-۹۲)

- نظام مفهومی ارزشی برخاسته از بطن انقلاب اسلامی

در حوزه فرهنگی انقلاب اسلامی آفریننده‌ی یک نظام مفهومی با بار ارزشی بود که مورخان روحانی نیز با استفاده از آن مفاهیم به تحلیل وضع موجود و نیز بازخوانی کل تاریخ ایران تا دوره‌ی پس از انقلاب پرداختند.

این مورخان تحت تأثیر این نظام مفهومی، زبان نگارش خود را در آثار تاریخی به کمک این مفاهیم ارزشی به زبانی نزدیک به دین، انقلاب، تاریخ، فرهنگ و غیره ساختند. در واقع برای این مورخان، نگارش تاریخ معاصر ایران با مفاهیمی همچون فساد مطلق، مصرف‌گرایی، سلطه‌پذیری متداوم، هموار نمودن راه استعمار برای سلطه بر کشور، افول و ظلمت فرهنگی و مفاهیم، مبارزه با استکبار و اصلاحاتی نظیر این‌ها بود. این مورخان در تحلیل و تبیین‌های خود به تناوب از واژه‌هایی مانند نور و ظلمت، تاریکی و روشنایی، حق و باطل، اسلام و کفر و غیره بهره می‌گرفتند. (عمید زنجانی، ۱۳۶۹: ۱۶-۳۲)

- تأثیرپذیری از ایدئولوژی انقلابی اسلام شیعی

مذهب انقلابی تشیع در بطن خود یک ایدئولوژی سیاسی-اجتماعی- فرهنگی است که پاسخ تمامی نیازها در سطوح و ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را می‌دهد. در بینش تاریخی این مورخان مذهب به مثابه‌ی یک منبع غنی است که توانایی پاسخ‌گویی به تمامی نیازها را در درون حکومت اسلامی خواهد داشت. پاره‌ای از مورخان نزدیک به این جریان برای رسالت انبیاء اهداف اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مطرح کرده‌اند و رسالت آن‌ها را در راستای سامان‌بخشیدن به این ابعاد زندگی آدمیان بازتعریف می‌نمودند. برای همین امر هم بود که تاریخ برای این مورخان مهم‌ترین بستر را فراهم می‌آورد تا از طریق بازتفسیر جریان‌های پیشین تاریخی نیازهای امروز و معاصر خویش را پاسخ دهند. (دوانی، ۱۳۶۱: ۲۲/۱-۴۸)

در کل تاریخ‌نگاری این مورخان برگرفته از آموزه‌های اصیل و انقلابی مذهب تشیع بود که تاریخ اسلام، ایران معاصر و تاریخ انقلاب اسلامی را با تکیه بر این باورها، بازآفرینی کردند.

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش در واقع تلاشی بود در جهت واکاوی و تحلیل مقوله بینش و نگرش در تاریخ‌نگاری روحانیون شیعه بود. در این پژوهش تا حدودی تلاش شد تا بر این نکته پراهمیت تأکید شود که تأثیر پدیده‌ی انقلاب اسلامی در ایجاد این بینش و نگرش تاریخی بسیار مهم، تأثیرگذار و انکار نشدنی است. اگر سابق بر این و در سنت تاریخ‌نگاری ایران معاصر تا قبل از انقلاب اسلامی نحله‌ها و جریان‌های پرنفوذی مانند بینش تاریخ‌نگری مارکسیستی، ملی‌گرایانه، سلطنتی، باستان‌گرایانه و غیره برای غلبه تفکر خود به شدت تمام در کار نگارش و تألیف آثار خویش بودند تا تاریخ را بر اساس انگاره‌ها و باورهای خاص خودشان به نگارش درآوردند، با وجود این و پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ش بود که جریان دیگری با نام جریان اسلامی با حضور چهره‌های مذهبی و بعضاً روحانی تلاش کرد به عنوان یک جریان مسلط و رسمی در داخل کشور وارد گردد و برای اولین بار محققانی با لباس روحانیت شیعه وارد عرصه ثبت و نگارش تاریخ شدند که این در جای خود تازگی دارد.

بینش و نگرش این جریان تاریخی بعد از انقلاب، به تاریخ در بطن خود هم از یک نظام روش‌شناسی خاص پیروی می‌کرد و هم دارای مؤلفه‌هایی تمایز بخش بود که از اساس، تفاوت بنیادین خود با دیگر نحله‌های تاریخ‌نگاری رقیب را نمایان ساخت. این مؤلفه‌های تمایز بخش دقیقاً تحت تأثیر گفتمان غالب اسلام‌گرایی قرار گرفت که خود را در قالب انقلاب اسلامی در تاروپود جامعه‌ی ایرانی بسط داد. آنچه بیش از هر امر دیگری به عنوان مهم‌ترین الگوی بینشی و نگرشی در اختیار این مورخان قرار گرفت، بینش، نگرش و تاریخ‌نگری امام خمینی (ره) بود که به عنوان رهبر انقلاب اسلامی از منظری متفاوت در کل جریان تاریخ نظر می‌کرد. تأثیری که بینش تاریخ‌نگرانه‌ی امام خمینی (ره) بر نگرش مورخان روحانی گذاشت، انکارناپذیر بود.

مورخان روحانی از آنجا که نزدیک‌ترین قرائت ممکن را نسبت به قرائت حکومتی و انقلابی به تاریخ داشتند و در واقع همان تاریخ‌نگاری رسمی می‌توانست به شمار آید، نگارش تاریخی با غلبه‌ی گفتمان اسلام‌گرایی را در دستور کار خود قرار داد و در این راه نگاه و نظری متفاوت‌تر به جریان تاریخ افکند. در واقع دریچه‌ی اسلام‌گرایی مهم‌ترین منفذی بود که این

پیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا بیگدلو) ۲۱

مورخان از آن در کل تاریخ ایران و به خصوص تاریخ معاصر نظر می‌کردند و همین امر نیز نگرش آن‌ها را نسبت به تاریخ و تاریخ‌نگاری صبغه‌ای ایدئولوژیک می‌بخشید با این تفاسیر این جریان تاریخی را تماماً می‌توان فرزند انقلاب دانست؛ یعنی هم ایدئولوژی بازتاب یافته در این کتاب‌ها و هم نقش و تأثیر مورخان آن در جریان انقلاب، محتوای این آثار را به جانبی هدایت نمود که به‌درستی فلسفه‌ی انقلاب اسلامی را در خود بازمی‌نمایاند.

کتاب‌نامه

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۷۹) ایران بین دو انقلاب، ترجمه: کاظم فیروزمند و دیگران، تهران: نشر مرکز.
- آقاجری، هاشم، غلامحسین زرگری نژاد، عطاءالله حسینی (۱۳۸۰) تأملی در علم تاریخ و تاریخ‌نگاری اسلامی، به کوشش حسن حضرتی، تهران: انتشارات نقش جهان.
- آئینه‌وند، صادق (۱۳۷۷) علم تاریخ در گسترده تمدن اسلامی، ج ۱، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- الگار، حامد (۱۳۷۱) نیروهای مذهبی در ایران قرن بیستم، در سلسله‌ی پهلوی و نیروهای مذهبی به روایت تاریخ کمبریج، ترجمه: عباس مخبر، تهران: طرح نو.
- اسماعیلی، حبیب‌اله (۱۳۸۹) جستارهایی در تاریخ و تاریخ‌نگاری، چاپ اول، دو جلد، تهران: ناشر خانه کتاب.
- اسکندری فاروجی، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۷) «تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی ضرورت‌ها و بایستگی‌ها»، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۵، شماره ۵۳، تهران، صص ۷۵-۹۶.
- باقرزاده ارجمندی، میراحمد (۱۳۸۱) کتاب‌شناسی توصیفی استاد مرتضی مطهری، تبریز: مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی.
- بصیرت منش، حمید (۱۳۸۱) بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- بصیرت منش، حمید (۱۳۷۶) بیست سال تکاپوی اسلام شیعی در ایران، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- بهبودی، هدایت الله (۱۳۸۳) «سیر تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی»، فصلنامه مطالعات تاریخی، شماره ۵.
- پهلوان، منصور (۱۳۸۲) «ویژگی‌های آثار استاد مرتضی مطهری»، مجله مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۷۴، صص ۱۸۹-۲۰۳.

- تبریزی، قاسم (۱۳۸۸) طیف‌های تاریخ‌نگاری معاصر ایران، در سویه‌های تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی، تهران: خانه‌ی کتاب.
- توکلی، یعقوب (۱۳۸۷) سبک‌شناسی تاریخ‌نگاری معاصر ایران، چ اول، قم: مؤسسه اندیشه و فرهنگ دینی.
- توکلی، یعقوب (۱۳۸۸) کنکاشی در تاریخ‌نگاری معاصر، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- جان‌زاده، علی (۱۳۷۱) خاطرات سیاسی رجال ایران از مشروطه تا کودتای ۲۸ مردادماه ۱۳۳۲، بی‌جا: بی‌نا.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۶) جریان‌ها و جنبش‌های مذهبی و سیاسی ایران در سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- جوادزاده، علیرضا (۱۳۸۹) هویت ملی و جریان‌های انقلاب اسلامی، مجله معرفت سیاسی، ش ۴، تهران.
- حضرتی، حسن (۱۳۸۸) «امام خمینی و دانش تاریخ»، فصلنامه متین، شماره ۴۳، صص ۲۵-۴۵.
- حکیمی، محمود (۱۳۵۳) غرب بیمار است، قم: دارالتبلیغ اسلامی.
- حکیمی، محمود (۱۳۵۷) خودروشنفکرینی، قم: تشیع.
- در جستجوی راه و کلام امام (۱۳۷۰) ج ۱۱، تهران: امیرکبیر.
- دوانی، علی (۱۳۶۱) نهضت روحانیون اسلام، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- روزنتال، فرانتز (۱۳۶۶) تاریخ‌نگاری در اسلام، ترجمه: اسداله آزاد، چاپ دوم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- روحانی، حمید (۱۳۸۳) نهضت امام خمینی، جلد سوم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره.
- سویه‌هایی در تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی (۱۳۸۸) چاپ اول، تهران: خانه کتاب.
- شکوری، ابوالفضل (۱۳۷۱) جریان‌شناسی تاریخ‌نگاری‌ها در ایران معاصر، چ اول، تهران: بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی ایران.
- شریعتی، علی (۱۳۶۲) اسلام‌شناسی، جلد دوم، چاپ سوم، تهران: قلم.
- شریعتی، علی (بی‌تا) مارکس و مارکسیسم، تهران: شریعت.
- شریف رازی، محمد (۱۳۹۵ق) گنجینه دانشمندان، جاول، تهران: کتاب فروشی الاسلامیه.
- صالحی تجریشی، طیبه (۱۳۸۹) کتاب‌شناسی آیت‌الله عمید زنجانی، تهران: کیهان فرهنگی.
- صحیفه‌ی نور (۱۳۷۸) دوره‌ی ۲۲ جلدی، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۶۹) انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن، تهران: انتشارات طویی.

پیش و نگرش روحانیون مورخ در ... (زینب احمدوند و رضا بیگدلو) ۲۳

- فارسی، جلال‌الدین (۱۳۶۸) فلسفه انقلاب اسلامی، تهران: نشر امیرکبیر.
- فارسی، جلال‌الدین (۱۳۸۸) درس پروردگار: درباره منظومه هستی، انسان و زندگی، تهران: انتشارات آبگین.
- فارسی، جلال‌الدین (۱۳۸۰) زوایای تاریخ، مصاحبه با هفته‌نامه یا لئارات، تهران: روزنه.
- کدیور، جمیله (۱۳۷۲) رویارویی انقلاب اسلامی و آمریکا، تهران: انتشارات اطلاعات.
- لهستانی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۰) تاریخ فرهنگ مردم دوان، چاپ دوم، شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۲) خدمات متقابل اسلام و ایران، چاپ نهم، قم: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۳) تقدی بر مارکسیسم، چاپ اول، تهران: صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸) نهضت‌های اسلامی در صد سال اخیر، تهران: صدرا.
- مظفری، آیت (۱۳۸۵) جریان‌شناسی سیاسی ایران معاصر، چ دوم، قم: نشر زمزم هدایت.
- مجموعه کتاب‌شناسی بیست ساله جمهوری اسلامی ایران (بی‌تا): زیر نظر احمد مسجد جامعی، ۲۰ جلد، تهران: کارخانه نشر.
- مریام، آلن. اچ (۱۳۷۹) رهبری فرهمندان در آسیای امروزی: مائو، گاندی، [امام] خمینی، مجله نقدونظر، ش ۱ و ۲، تهران.
- ملایی توانی، علیرضا (۱۳۹۶) تاریخ‌نگاری رسمی دوره پهلوی پیرامون رضاشاه، تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ملایی توانی، علیرضا (۱۴۰۰) «مفاهیم دوگانه در قلمرو دانش تاریخ‌نگاری ایران، نقد راه رفته و طرح راه جدید»، فصلنامه تاریخ نگری و تاریخ‌نگاری، سال سی و یکم، شماره ۲۸، تهران، صص ۲۲۹-۲۵۵.
- ملایی توانی، علیرضا (۱۳۹۰) «ملاحظات روش‌شناختی در چستی و اعتبار تاریخ‌نگاری‌های رسمی»، فصلنامه تاریخ نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۲۱، شماره ۷، تهران، صص ۸۷-۱۱۳.
- ماهنامه تاریخ و جغرافیا شماره ۱۲۹ اسفند ۱۳۸۷.